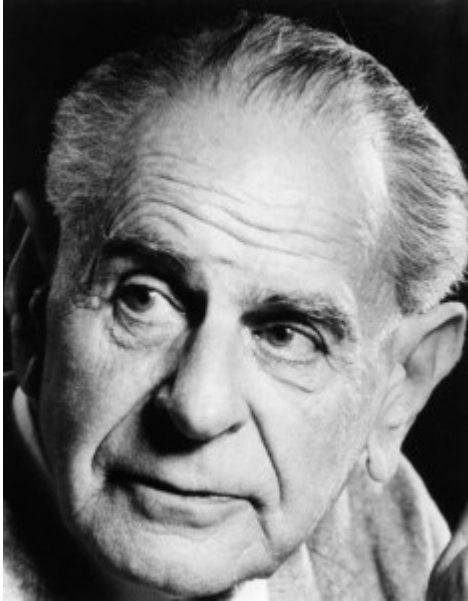

HUMANIST

Nazister marsjerer i gatene og verdens mektigste mann låner øret til konspirasjonsteoretikere. Er vi blitt så tolerante for ekstremisme at toleransen i seg selv er blitt et problem? Karl Poppers legendariske formulering av toleransens paradoks er mer aktuelt enn på lenge.

Karl Popper. Foto: Wikimedia Commons

I etterkant av nazimarsjen i Kristiansand og alt-right-marsjen i Charlottesville, har mange trukket frem den østerrikske filosofen Karl Poppers berømte formulering av toleransens paradoks. Blant dem er akademikerne bak *Aftenposten*-kronikken «[Etter Kristiansand og Charlottesville: Ønsker vi at nazister fritt skal marsjere i norske byer?](#)».

«Karl Popper advarte om at 'ubegrenset toleranse må føre til at toleransen forsvinner'. Tiden er inne for norske myndigheter til å tenke grundig gjennom dette dilemmaet,» skriver de.

Jeg skal ikke gå i noen polemikk med kronikken her, men la oss slå fast at svaret på spørsmålet i tittelen må sies å være et klart nei. Nesten ingen ønsker seg nazister marsjerende i gatene. Spørsmålet er om vi bør forby nazistene å marsjere, når de, til tross for at vi helst ikke vil ha dem der, allikevel melder sin ankomst – eller som i Kristiansand ganske enkelt dukker opp.

Som de fleste som henviser til Popper i denne sammenheng, siterer kronikkforfatterne bare en liten del av teksten. Og avsnittet sitatet stammer fra bør leses i sin helhet, til tross for at det er langt. For det er slett ikke soleklart ut fra enkeltelementene hva Popper egentlig mener.

Selve sitatet

For å finne sitatet må vi til fjerde note til syvende kapittel i første bind av *The Open Society And Its Enemies* – boka østerrikeren Popper satt på New Zealand og skrev under annen verdenskrig. (Poppers besteforeldre var jødiske. Foreldrene konverterte til kristendommen, men nazistene var på ingen måte enige i at det ikke gjorde ham til jøde.)

Noe til note er det også. Den er på halvannen side i Routledge-utgaven jeg lånte fra en kollegas kontor. Det aktuelle avsnittet lyder som følger (jeg har ikke funnet noen norsk oversettelse, så jeg tar den på engelsk, men den danske oversettelsen kan leses i denne noten

« Unlimited tolerance must lead to the disappearance of tolerance. If we extend unlimited tolerance even to those who are intolerant, if we are not prepared to defend a tolerant society against the onslaught of the intolerant, then the tolerant will be destroyed, and tolerance with them. - In this formulation, I do not imply, for instance, that we should always suppress the utterance of intolerant philosophies; as long as we can counter them by rational argument and keep them in check by public opinion, suppression would certainly be unwise. But we should claim the right to suppress them if necessary even by force; for it may easily turn out that they are not prepared to meet us on the level of rational argument, but begin by denouncing all argument; they may forbid their followers to listen to rational argument, because it is deceptive, and teach them to answer arguments by the use of their fists or pistols. We should therefore claim, in the name of tolerance, the right not to tolerate the intolerant. We should claim that any movement preaching intolerance places itself outside the law, and we should consider incitement to intolerance and persecution as criminal, in the same way as we should consider incitement to murder, or to kidnapping, or to the revival of the slave trade, as criminal. »

Problemet med dette milelange avsnittet, er at det når sant skal sies ikke er veldig klart formulert. Popper sier tilsynelatende to forskjellige ting, slik at man ved å sitere ulike deler av avsnittet, kan bruke det til å underbygge helt ulike tilnærminger til toleranse. For å få grep på hva han egentlig mener, er det nødvendig å lese, og tolke, det i sin helhet.

Politisert Popper

Et gjennomgående trekk ved mye av bruken av Popper (men ikke all), er dessuten en utpreget vilje til å tolke ham på måter som passer overens med tolkerens politiske ståsted. Det betyr ikke i seg selv at tolkningene er gale, men det er alltid en god grunn til skepsis. Ytre venstre og ytre høyre har for eksempel hver sin feillesning av Popper.

Ytre venstre-varianten er at Popper gir en blankofullmakt til å bruke vold mot folk som gir uttrykk for «intolerante» ideer - hvilket her vil si rasister, nynazister og fascister - siden de unektelig står for intolerante ideer. En slik tolkning tyder på at man ikke har lest hele sitatet. Det er rett og slett ikke det han sier.

Høyrevarianten er av mer filosofisk art: At de som hevder å være tolerante, i virkeligheten er intolerante, fordi de ikke tolererer det intolerante. Og at Popper derfor *egentlig*, og muligens uten å ville det, presenterer et argument for at toleranse i seg selv er et umulig prosjekt. Og derfor kan man like godt være intolerant.

En slik tolkning tyder på at man ikke har forstått Poppers poeng i det hele tatt. Og antagelig ikke så mye annet heller.

Som et alternativ skal jeg her presentere en tolkning som - rent tilfeldigvis, selvsagt - passer overens med mitt eget politiske ståsted.

Skjønt, når sant skal sies skal jeg presentere to. Men la meg først gjøre to ting helt klart:

For det første: Jeg er ikke filosof. Jeg har ikke oversikt over den filosofiske faglitteraturen om Popper. Det finnes ganske sikkert grundige analyser av disse avsnittene. Jeg har knapt lest noen av dem - men tar gjerne mot lesetips.

For det andre: Jeg har ikke lest hele *The Open Society*. Jeg har lest deler, men tilstår beskjemet at jeg ikke en gang har lest hele kapittelet som noten er en note til. Jeg mistenker at det betyr at jeg nærmer meg sitatet omlag som de fleste andre som henviser til det i disse debattene. Skjønt, jeg har

i det minste leste *hele* noten.

Toleransen tolket

Så til teksten. La oss ta det fra begynnelsen:

«Unlimited tolerance must lead to the disappearance of tolerance. If we extend unlimited tolerance even to those who are intolerant, if we are not prepared to defend a tolerant society against the onslaught of the intolerant, then the tolerant will be destroyed, and tolerance with them.»

Dette er den mest kjente delen av sitatet, selve paradokset: Hvis vi i toleransens navn gir alle intolerante krefter fritt spillerom, vil de ende med å ødelegge både det tolerante samfunn og de tolerante menneskene. Ganske enkelt fordi intoleransen mangler toleransens sperrer for vold, terror og undertrykkelse.

For å ta et nærliggende eksempel, gjør Den Nordiske Motstandsbevegelsens aktivisthåndbok det klart at vi er i krig:

«Dersom du som leser dette har forstått alvoret, men enn så lenge av ulike årsaker ikke har valgt å engasjere deg i Motstandsbevegelsen, forstå dette: Den nasjonalsosialistiske frihetskampen er ingen tilskuersport. Det er en kamp på liv og død, med rasens overlevelse som innsats. Det er på tide å ta til motet og rykke sverdet ut av stenen. Skjebnekampen er her og nå!»

Og i krig er vold som kjent et utbredt virkemiddel.

Ordets makt

Det sier seg i grunnen selv at samfunnet har rett til å forsvare seg mot folk som vil bruke vold for å tvinge gjennom sine meninger – selv når de fremstiller det som selvforsvar. Det er dessuten regelen, heller enn unntaket, blant ekstremistiske grupper. De færreste tar til orde for å bruke vold fordi det er gøy. Volden må til fordi det er nødvendig å forsvare seg mot storsamfunnets overgrep.

Men hva betyr det at samfunnet har rett til å forsvare seg? Er det en blankofullmakt til hvem som helst til å bruke makt mot grupper man mener står for intoleranse? Nei, sier Popper:

«In this formulation, I do not imply, for instance, that we should always suppress the utterance of intolerant philosophies; as long as we can counter them by rational argument and keep them in check by public opinion, suppression would certainly be unwise.»

Så lenge vi kan holde dem i sjakk med rasjonelle argumenter, bør vi ikke ty til makt, konstaterer han. Det vil være uklokt. Det bør man først når de avviser rasjonell argumentasjon og oppfordrer og/eller tyr til vold for å få gjennom sine saker:

«But we should claim the right to suppress them if necessary even by force; for it may easily turn out that they are not prepared to meet us on the level of rational argument, but begin by denouncing all argument; they may forbid their followers to listen to rational argument, because it is deceptive, and teach them to answer arguments by the use of their fists or pistols.»

I lovens navn

Og hva innebærer det så å ty til makt her? Popper er slett ikke så klar som det hadde vært ønskelig på det punktet, men jeg tror det lar seg lese ut av siste del av avsnittet:

«We should therefore claim, in the name of tolerance, the right not to tolerate the intolerant. We should claim that any movement preaching intolerance places itself outside the law, and we should consider incitement to intolerance and persecution as criminal, in the same way as we should consider incitement to murder, or to kidnapping, or to the revival of the slave trade, as criminal.»

Her er det fristende å konkludere med at han, når han tilsynelatende fastslår at enhver gruppe som prediker intoleranse bør forbys, motsier det han sier over, altså at vi bare skal ty til makt mot intolerante grupper når de avviser demokratiske spilleregler. Og siterer man denne delen av avsnittet ute av sammenheng, er det enkelt å bruke den som argument for at alle slike grupper bør forbys.

Men en mer nærliggende lesning er at han her, i tråd med setningene rett før, refererer til grupper som prediker intoleranse og ønsker å spre sitt budskap med «fists or pistols».

For å bruke begreper som har preget den offentlige samtalen her til lands de siste årene: Popper mener ikke at man skal bruke makt mot grupper kun fordi de er radikale, altså at de ønsker å endre samfunnet på fundamentale måter, selv ikke hvis de vil endre det i en intolerant retning. Han mener det først er legitimt å ta i bruk makt hvis de er ekstremister, altså at de tar til orde for eller selv tar i bruk vold som metode for å oppnå sine politiske mål.

Og det er absolutt ingen blankofullmakt til å bruke vold mot folk hvis politiske meninger eller metoder du avskyr. Nøkkelen til å forstå avsnittet ligger i dette: «We should claim that any movement preaching intolerance places itself outside the law, and we should consider incitement to intolerance and persecution as criminal.»

Poenget med slike grupper er at de plasserer seg selv «utenfor loven». Det innebærer at de grep vi velger å møte dem med må befinne seg innenfor lovens rammer. Som sivilpersoner kan vi møte dem med (mot)demonstrasjoner og andre politiske markeringer. Men i den grad det skal brukes makt (utover rent selvforsvar, selvsagt), må det skje i form av rettsstatens metoder: Ved hjelp av politi og rettsvesen.

Pragmatikeren Popper

Dette er den første, den enkle måten å lese Popper på. Og i det daglige tror jeg det er en sunn tilnærming til den offentlige samtalen. Så lenge folk fremmer meninger kun med ord, selv menneskefiendtlige og dypt ufysiske meninger, bør det være vide rammer for at de skal få gjøre det. Forutsatt at de aksepterer at andre får si sin mening om dem og meningene deres.

Folk som bruker eller oppfordrer til vold for å fremme sine hjertesaker, bør samfunnet derimot gripe inn mot - uavhengig av hva disse meningene måtte være.

Dette er en prinsipiell lesning av Poppers toleranseparadoks. Og i tråd med en liberal forståelse av hvordan samfunnsdebatten skal fungere. (Sånn, der har dere meg.)

Men Popper var først og fremst en pragmatiker, en forsvarer av det gradvise og det prøvende. *The Open Society* er et angrep på historisismen, forestillingen om at historiens gang er mulig å forutsi - og derfor mulig å planlegge.

Popper avviser ideen om at samfunnet lar seg bygge ut fra en forhåndsdefinert plantegning. Han var tvert imot talsmann for å spikke samfunnet til én utfordring av gangen. Og med en slik tilnærming til samfunnsbygging, er det vanskelig å forutse hvilke verktøy man vil trenge i fremtiden.

Poppers formulering av toleransens paradoks er gjennomsyret av denne pragmatismen. Det er en oppfordring om ikke å stirre seg så blind på toleransens skjønnhet at man i dens navn gir fra seg verktøy som kan vise seg nødvendige for å bekjempe intoleransens trusler.

Skal vi tolerere rasisme?

For å ta en høyst aktuell debatt fra dagens Norge: Bør eller bør vi ikke avskaffe rasismeparagrafen og annen hatkriminallovgivning? Bør det være lov å gi uttrykk for rasistiske meninger, så lenge man ikke tyr til trusler eller vold?

Jeg tolker Popper dithen at hans svar ville være et betinget nei. Det betyr ikke at han nødvendigvis ville ment at slike lover bør brukes hver gang noen gir uttrykk for noe som kan oppfattes som rasisme. Den popperske linjen er heller at det ville være uklokt av et samfunn å gi fra seg et virkemiddel det er lett å se for seg at vi en dag kan få bruk for.

Vi skal ikke straffeforfølge alt som kan tolkes som rasisme, men som samfunn bør vi ha muligheten til å gripe inn, hvis rasisme oppfattes som en trussel mot samfunnet eller som en indirekte oppfordring til vold.

For å ta et, unektelig ekstremt, eksempel fra moderne tid: I forkant av folkemordet i Rwanda kastet en rekke radiokanaler bensin på det kommende blået med en svært grov omtale av landets tutsi-minoritet. De ble omtalt som skadedyr og som ondsinnede konspiratører som gjorde hva de kunne for å skade hutu-majoriteten.

Disse radiokanalene oppfordret ikke til vold. Men det er liten tvil om at dehumaniseringen og demoniseringen de bidro til var en medvirkende årsak til folkemordet.

Skulle vi havne i en slik posisjon, vil vi ikke kunne dømme en tenkt radiokanal eller nettside hverken for vold eller oppfordring til det. Kanskje bør vi ikke dømme dem i det hele tatt. Men det vil være dumt å gi fra seg muligheten til å kunne gjøre det, fastslår Popper. Det vil være dumt ikke å ha det verktøyet i kassen hvis vi en dag trenger det.

Holdning og spilleregul

Dette er den andre tolkningen av Popper. Tilsynelatende står de to tolkningene i motstrid til hverandre. Men det er, vil jeg hevde, bare tilsynelatende. Den første av dem beskriver en strategi for å håndtere intolerante grupper innenfor rammene av et fungerende demokrati, der toleranse er normen og idealet.

Den andre er en strategi for et samfunn der dette idealet ikke lenger er rådende. Det er en strategi for et samfunn der intoleransens gift truer samfunnets og borgernes eksistens. Det var en situasjon Popper visste alt om, der han satt i landflyktighet fra nazistene på den andre siden av kloden.

I bunn og grunn er teksten et forsvar for toleransen som verdi, *til tross for* dens innebygde paradoks. Det er en oppskrift på å hente det beste ut av toleransen, uten å gjøre den til sin egen, og vår, fiende.

Noe av forvirringen rundt toleransebegrepet springer ut av en tilnærming til den som et *absolutt* prinsipp, som aldri skal fravikes, heller enn som en verdi som må vektas opp mot andre verdier, slik vi må med verdier flest. Jeg tror det er nyttigere å tenke på toleranse som en holdning og som en spilleregul.

Toleranse er evnen og viljen til å akseptere at andre mener noe annet enn deg og har andre verdier enn deg – og til å akseptere at de lever i henhold sine overbevisninger. Det er en grunnleggende egenskap ved en demokratisk holdning.

Store norske leksikon definerer toleranse slik: «[Anerkjennelse av andres rett til å mene noe annet enn det man selv eller flertallet mener, og anerkjennelse av andres rett til å leve i samsvar med sine meninger.](#)»

En slik holdning innebærer evnen til å leve sammen med mennesker som har andre meninger om hvordan samfunnet skal se ut. Det betyr at man noen ganger må møtes på halvveien i saker man brenner for, ved å inngå kompromisser.

En demokratisk holdning er en forutsetning for å fungere i et demokratisk samfunn. Det er en uskrevet spilleregel i et fungerende demokrati. Og aksepterer du ikke spillereglene, kan du heller ikke være med å spille.

Så lenge det at du ikke aksepterer spillereglene ikke betyr annet enn at du sitter på sidelinjen og surmuler, kan du fortsatt få være på stadion. Men tyr du til vold for å overbevise de andre spillerne om at de må følge dine regler i stedet, eller om at hele spillet bør avvikles, er de i sin fulle rett til å forsvare seg.

Det gjør dem ikke til fiender av toleransen. Det gjør dem til forkjempere for demokratiet. Og derigjennom til forkjempere for de best mulige betingelsene for toleranse.

Fotnoter: